

BISKUPI A TESTAMENTY UHORSKÉHO DUCHOVENSTVA V STREDOVEKU

Jaroslav NEMEŠ

Žilinská univerzita v Žiline
Katedra mediamatiky a kultúrneho dedičstva
Univerzitná 8215/1
010 26 Žilina
jaroslav.nemes@fhv.uniza.sk
ORCID ID: 0000-0001-7015-6404
WOS Researcher ID: ABB-9212-2020
SCOPUS Author ID: 57192701437

NEMEŠ, Jaroslav. *Bishops and Testaments of Clergy in the Medieval Kingdom of Hungary*. In *Studia historica Nitriensia*, 2020, vol. 24, no. 2, pp. 322-338, ISSN 1338-7219, DOI: 10.17846/SHN.2020.24.2.322-338.

In our paper we deal with testaments of clergymen in the Kingdom of Hungary in the Middle Ages in relation with bishops and archbishops. As the highest ranked officials of the Church, bishops represented guarantees and protectors of testamentary law of clerics. Their episcopal power became a pledge for practical exercise of their testamentary law in the kingdom. They performed tasks as witnesses, executors or they provided confirmation of last wills in higher ranks of the hierarchy. At the same time they were recipients of various testamentary messages in material, financial or spiritual forms or they formed messages of such kinds. In our paper we also analyze personal testaments of bishops and archbishops.

Klíčové slová: Uhorsko; dejiny; stredovek; testamenty; biskupi; cirkevné právo;

Keywords: Hungary; History; Middle Ages; Testaments; Bishops; Canon Law;

Tak ako v iných krajinách, aj v Uhorsku získalo duchovenstvo testamentárne právo. Hoci sa presadzovalo iba postupne, od druhej polovice 13. storočia sa stalo plnohodnotným nástrojom dedenia cirkevného majetku. Pri napĺňaní tohto práva zohrávali významnú úlohu biskupi a arcibiskupi. Okrem toho, že i oni mohli zostavovať testamenty, plnili dôležitú úlohu vo vzťahu k závetom iných. Často vystupovali v pozícii exekútorov (vykonávateľov), svedkov alebo konfirmátorov (potvrďovateľov) posledných vôlí, takže dohliadali na platnosť výkonu tohto práva v každodennej praxi. No stávali sa i prijímateľmi testamentárnych odkazov: rôznych darov, liturgických predmetov, nehnuteľného a hnutel'ného majetku, a to nielen od podriadeného duchovenstva, ale i od ostatných veria-

cich. Vo svojom príspevku sa budeme zaoberať poslednými vôľami duchovných vo vzťahu k biskupom a naopak, resp. pramennou základňou testamentov duchovenstva, ktorá, žiaľ, v Uhorsku do roku 1526 nie je veľká. Touto problematikou sa v modernej slovenskej ani maďarskej historiografii dosiaľ nikto komplexnejšie nezaoberal.

Biskupi ako garanti slobody testamentárneho práva duchovenstva

Hlavným správcom cirkevného majetku v diecéze sa od 3. storočia stal biskup, čo sa neskôr dostalo i do kánonického práva ako *episcopi potestas*. Biskup je ten, kto má držať ochrannú ruku nad všetkými cirkevnými benefíciami pod svojou právomocou. Dôležitý bol i pri delení konečných príjmov z cirkevného majetku. Pápež Gelasius (492 – 496) nariadil všetky príjmy kňazov rozdeliť na štyri časti – biskupovi, pre príslušného klerika, na bohoslužby a kostol, na almužny,¹ hoci v Galii a Hispánii sa príjmy tradične delili na dve časti (biskupovi a nižšiemu kléru), prípadne na tri časti (biskupovi, kostolu a na almužny).² Závety klerikov pritom predstavovali ďalšie možnosti diferenciacie cirkevných príjmov, a preto museli byť kontrolované príslušným biskupom a nemohli byť uvádzané do platnosti ani byť vykonávané exekútormi, ak porušovali prirodzené právo či porušovali povahu cirkevného majetku.

Testamenty duchovných osôb prichádzali do úvahy až vtedy, keď bola duchovná moc aspoň čiastočne nezávislá od svetskej moci, presnejšie povedané vtedy, keď biskupi a kňazi dokázali presadiť a naplniť poslednú slobodnú vôľu. Aj z uvedených dôvodov sú pramene k dejinám testamentárneho práva zo 6. až 9. storočia veľmi skromné. Právne pamiatky, predovšetkým barbarské zákoníky (Vizigótov, Bavorov, Burgundov, Ripuárov atď.), sa týkali predovšetkým laických, čiže svetských oblastí. Dôležitejšie boli závery cirkevných synod, no tie však iba deklaratívne potvrdzovali právo dozoru biskupa nad všetkými cirkevnými vecami (napr. dekrét Mohučskej synody z roku 847, kapitola *O stave vecí cirkevných*). Franské kapituláre, teda knihy výnosov všeobecných zhromaždení cirkevných a svetských hodnostárov, tiež iba všeobecne potvrdzovali nescudziteľnosť cirkevného majetku. Cirkevné dokumenty vyhlasovali, že biskupi boli nástupcami apoštolov, pastiermi cirkvi. Sídlni biskupi stáli na čele diecézy a mali nad ňou úplnú právomoc, niekedy mali pri sebe sufragánov, ktorí taktiež nosili titul biskupa. Cirkevná jurisdikcia sa odvodzovala od biskupa a kresťanský civilizačný vývoj smeroval práve k autonómii biskupskej moci.

Uhorského kráľa Štefana I. (997 – 1038) ovplyvnil západný kultúrny svet. I on bol presvedčený o dôležitosti pôsobenia kresťanskej cirkvi vo vtedajšom kráľovstve. Viaceré jeho zákonné články boli inšpirované spomínaným dekrétom Mohučskej synody, preto si ich osvojil.³ Takými boli napr. články *O stave vecí*

¹ KOLLÁNYI, Ferencz. A magyar kath. alsópapság végrendelkezési joga, ennek története, jelenlegi állapota, és hagyatékok körül követendő eljárás. Esztergom: Buzárovits Gusztáv bizománya, 1890, s. 11.

² KOLLÁNYI, ref. 1, s. 11-12.

³ Konštatoval to HAMZA, Gábor. Svätoštefanské zákony a Európa. In Historická revue, 1993, č. 10, s. 7.

cirkevných, ktoré sa zhodovali s prvotinou už v samotnom názve.⁴ Takmer rovnaký bol i článok *O moci biskupov nad cirkevnými vecami*,⁵ ktorý hovoril: „Aby biskupi mali moc cirkevné veci spravovať, [...] chceme, aby laici týchže v službe poslúchali a bránili vdovy a siroty a aby ich poslušnosť slúžila kresťanstvu.“⁶ Teda zákonmi posilňoval postavenie biskupov v novozaložených diecézach. Podľa Štefana bol biskup hlavným dozorcom a správcom kresťanského ľudu a cirkevného dobra, teda i materiálnych vecí. Biskupov nazval „ozdobou kráľovského trónu“ a v *Knihe poučení* hovoril o strážení biskupov ako oka v hlave a o zveľaďovaní cirkvi, aby ona neutrpela žiadnu stratu. Vedel, že cirkev v Uhorsku bola „mladá a novozavedená“, preto potrebovala ochrancu.⁷ Nepriamo tak oslabil svoju kráľovskú moc, ale musíme poznamenať, že nijako neohrozil svoju pozíciu silného panovníka, práve naopak, rešpektovaním cirkvi si ju posilnil.

Biskupskú moc a nezávislosť cirkevného majetku ranokresťanskej ríše významným spôsobom následne povýšil aj kráľ Koloman (1095 – 1114). Podľa prvej knihy dekrétov Kolomana žiadny svetský hodnosťár alebo vojak nesmel využívať ani predať cirkevný majetok, iba sám biskup.⁸ Cirkevný snem uskutočnený v roku 1114 v Ostrihome (v poslednom roku jeho panovania) ohraničil práva klerikov a práva laikov vo vzťahu k cirkevnému majetku.⁹ „Biskup, ktorý spravuje majetok, má použiť tri štvrtiny tohto majetku na cirkev, zostávajúcu štvrtinu môže použiť podľa želania.“¹⁰ Už zomrelý biskup, ktorý sa nepostaral o svoju cirkev, ale štedro obdaroval svoje deti, z toho polovica sa má zobrať späť v prospech cirkvi.“¹¹

Garanciou nezávislosti a nescudziteľnosti cirkevných benefícií, okrem biskupa a panovníka, boli aj ich svetskí patróni konštituovaní podľa zásad uhorského patronátneho práva. V Uhorsku sa však vyvinulo do hrôzostrašných rozmerov tzv. právo koristi (*ius spoli*). Zakladalo sa na predpoklade, že každý, kto prispel

⁴ Druhý článok prvého zákonníka „De ecclesia et continendo ecclesiastico statu“, prvý článok druhého zákonníka „De statu ecclesiastico et veneratione domus Dei“. MÁRKUS, Dezső (ed.). Magyar Törvénytár. 1000 – 1526. évi törvényczikkek. Budapest: Franklin Társulat, 1899, s. 6-8, 20-21.

⁵ Druhý článok druhého zákonníka „De potestate episcoporum super res ecclesiasticas“. MÁRKUS, ref. 4, s. 20-23.

⁶ „Volumus, ut laici eorum ministerio obediant ad regendas ecclesias, viduas et orphanos defendendum, et ut obedientes sint eis ad eorum christianitatem servandam.“ MÁRKUS, ref. 4, s. 22.

⁷ Kniha mravných poučení, kap. 2, 3 (PRAŽÁK, Richard. Legendy a kroniky koruny uherské. Praha: Vyšehrad, 1988, s. 46-47).

⁸ „Nullus comitum vel militum in ecclesia praesumat sibi vendicare potestatem, praeter solum episcopum.“ Kolomani Regis Decretorum, Liber primus, cap. 65. MÁRKUS, ref. 4, s. 114.

⁹ Synodus sub Colomano rege Hungariae et Laurentio Archi-Episc. Strigoniensi, celebrata Strigonii anno MCXIV. PÉTERFFY, Carolus. Sacra Concilia Ecclesiae Romano-Catholicae in Regno Hungariae celebrata etc. Pars I. Viennae: Typis Kaliwodianis, 1742, s. 54-61; čiastočne uvádza aj KOLLÁNYI, ref. 1, s. 82.

¹⁰ Caput XII. De portationibus Ecclesiae, quomodo debent fieri: „Episcopus, si tres partes de acquisitis ad utilitatem Ecclesiae fideliter intulisse videatur, licet ei agere de quarta, quod voluerit.“ PÉTERFFY, ref. 9, s. 55.

¹¹ Caput XIII. De Monasteriis Episcoporum, qui obierunt: „Episcopis, qui obierunt jam, neque Ecclesiae suae providerunt, sed tantum filios suos ditaverunt, placuit medietatem auferre, et Ecclesiae reddere.“ PÉTERFFY, ref. 9, s. 56; KOLLÁNYI, ref. 1, s. 82.

k zveľadeniu nejakého cirkevného benefícia, mohol si nárokovať aj na malú časť z neho plynúceho dobra (pôžitku). Často si takýto nárok uplatňovali svet-skí predstavitelia i po zomrelých cirkevných hodnostároch, biskupoch, opátoch, kňazoch a ďalších.

Zabezpečiť stabilitu majetkovej základne biskupstiev, kostolov, kláštorov a všetkých benefícií mal za úlohu aj krajinský snem, ktorý sa zišiel v auguste roku 1298 v minoritskom kláštore v Pešti. Okrem vyššieho duchovenstva v ňom zasa-dala krajinská šľachta, záštitu nad ním poskytol panovník Ondrej III. Jeho najdô-ležitejším výsledkom bolo obmedzenie starého kráľovského „práva odúmrtie“. Ani majetok nobility, ale ani pôžitky duchovenstva už nemali prepadať v pro-spech kráľa, čo sa dialo dovtedy v obrovských rozmeroch („Dobro zomrelého biskupa nemôže pripadnúť na kráľa, ale ani na iné osoby, ale má slúžiť k potre-be cirkvi, čo rozlíši prelát toho miesta. Týka sa to aj úmrtia bez testamentu.“¹²). V oblasti testamentárneho práva sa výsledky snemu v Pešti dali zhrnúť do troch pravidiel:

1. V prípade uprázdnenia úradu, ako hovoril zákon, ani kráľ, ani jeho ľudia, ani župani nemali zhabať, okypťiť alebo spustošiť cirkevný majetok.
2. Po zomrelom biskupovi sa majetok nemal odkázať ani do moci kráľa, ani do moci žiadnej inej osoby. Aj keď nebol napísaný závet, celý majetok mal zostať pod príslušným pastierskym úradom.
3. Ak niekto so zdravou myslou testament zostavil, ako to umožňovalo prá-vo, nemalo sa nič z toho zadržiavať príbuznými, služobníkmi alebo úrad-níkmi zomrelého biskupa a nikto nemal tomu zabraňovať.¹³

Peštianske zákonné články z roku 1298 mali byť pre celý ľud, ale i pre jeho vla-dárov záväznými.¹⁴ Nik nemal konať dvojako, lebo zákon hovoril jednoznačne, t. j. ak bol testament spísaný, dedičstvo cirkvi sa rozdeľovalo podľa jeho ustanov-ení, a ak testament napísaný nebol, celé imanie malo pripadnúť cirkvi, ktorú v konkrétnom prípade zastupoval prelát miesta.

Po vzraste moci uhorských stavov v 14. storočí sa tieto nariadenia prestali do-držiavať. Celé storočie bolo poznačené právnym chaosom. Spočiatku bol Karol Róbert (1308 – 1342) veľmi slabým panovníkom, šľachta zaberala cirkevné i svet-ské majetky. Proti ustanoveniam spomenutého krajinského snemu sa vystupova-lo často, hoci „ak by niekto z laikov proti jeho ustanoveniam konal, nech si uve-domí, že mu prístup do chrámu a prijímanie sviatostí, pokiaľ všetko nenavrátí naspäť, bude zakázané“¹⁵. V 14. storočí bola cirkevná správa „právom koristi“ rozvrátená vo veľkej miere, lebo niektorí svetskí zemepáni lúpili majetky bisku-pov. Ako uviedol kanonik a historik Ferenc Kollányi, ak biskup zomrel, po jeho smrti majetok zhabali a telo zostalo aj viac dní nepochované. Keďže nezvýšili

¹² KNAUZ, Nándor. Az egyházi javak. Magyar jog-történeti szempontból. In Magyar Sion, 1868, roč. 6, č. 4, s. 244; BALICS, Lajos. A római katolikus egyház története Magyarországon. II. kötet. Budapest: Szent-István-Társulat, 1890, s. 420.

¹³ KOLLÁNYI, Ferencz. A magyar kath. főpapság végrendelkezési jogának története. Budapest: Szent István társulat, 1896, s. 73-74.

¹⁴ KNAUZ, ref. 12, s. 244; BALICS, ref. 12, s. 420.

¹⁵ STRÁNSKY, Albert. Dejiny nitrianskeho biskupstva od najstarších dôb až do konca stredoveku. Nitra: Spolok sv. Vojtecha, 1933, s. 151.

prostriedky na pohreb, často museli pohrebné trovy hradiť príbuzní/pozostalí.¹⁶ Využívanie práva koristi bolo vecou kráľovských úradníkov a bolo také silné, že ak sa oni sami o pozostalosť po biskupoch neuchádzali, cítili sa oklamaní a okradnutí.

Cudzinci považovali toto právo za špecifický uhorský zvyk. Záležitosti sa pokúsil usporiadať na sneme v Bratislave v roku 1311 kardinál Gentilis de Montefiore. Keď sa tri roky predtým dostavil do Uhorska, predstúpili pred neho viacerí duchovní a sťažovali sa na bezohľadnosť krajinskej šľachty. Snem sa nakoniec uzniesol na tom, že zaujatie a nezákonné zadržovanie cirkevných statkov sa malo trestať vylúčením z cirkvi. Ak ten, kto bol pri lúpeži pristihnutý, nenapravil vec do troch mesiacov, iný osud očakávať nemohol.¹⁷ Sankcie sa mali týkať šľachty celej krajiny i príbuzných zomrelého hodnostára, ktorý často zostal bez cirkevného pohrebu. Biskupi sa nádejali, že sa tento nevyhovujúci stav s pomocou krajinských a cirkevných snemov, panovníka a pápeža napravia, ale nestalo sa tak. Chýbala výkonná moc, ktorá by to vynútila, lebo zemepáni sa „oháňali“ menom kráľa. Keď sa arcipastieri obracali na panovníkov a žiadali o konfirmáciu svojich testamentov, prosili, aby vládari uchránili ich pozostalosť. V tejto dobe a z tejto príčiny v Uhorsku vzišla tradícia, že biskupi v závetoch z vďačnosti darovali niečo i majestátu. V neskorších storočiach sa z toho vyvinulo zvykové právo.¹⁸ V pramennej základni testamentov najvyšších uhorských prelátov evidujeme takúto prax najmä v 16. až 18. storočí.

Keď Karol Róbert zdanil cirkevných poddaných a od kapitúl žiadal vojenské oddiely, biskupom došla trepezlivosť. Navyše v roku 1328 zomrel ostrihomský arcibiskup Boleslav a jeho majetok, desiatky a mnohé iné veci zabrali kráľovskí úradníci.¹⁹ Keďže stav sa celé desaťročie zhoršoval, uhorskí biskupi v roku 1338 spísali žiadosť o pomoc adresovanú pápežovi Benediktovi XII., no petícia nepriinesla výsledky. Ferenc Kollányi uviedol, že keď bol pápežský decimátor v roku 1373 v Záhrebe, mal strach, že ak by zomrel, zhabali by mu prostriedky a zostal by nepochovaný.²⁰ Zvláštne privilegium dostala Ostrihomská kapitula aj od arcibiskupa Jána z Kaniže, keď jej na synode v roku 1390 potvrdili úplnú testamentárnu slobodu a slobodu nakladania s majetkom. Každé previnenie proti tomu malo byť potrestané vylúčením z úradu a zbavením benefícia. „Avšak s materiál- nym dobrom kanonikov a klerikov, ktorí nespravujú nijaké benefícium a zomreli bez testamentu, nech je nakladané podľa práva dispozície.“²¹

Najdôležitejší význam získalo testamentárne právo duchovných v Uhorsku v 16. storočí. Súviselo to s veľkým ohrozením vlastníctva cirkvi, keď na jednej strane turecká okupácia časti územia krajiny v značnej miere oklieštila mnohé benefícia, na druhej strane nemecká a švajčiarska reformácia ohrozila vlastníctvo cirkvi zo svojho vnútra tým, že vytvárala tlak proti takémuto vlastníctvu. Poriadok do dedenia svetských osôb vnieslo Tripartitum Štefana Verbóciho

¹⁶ KOLLÁNYI, ref. 13, s. 82-83.

¹⁷ STRÁNSKY, ref. 15, s. 152.

¹⁸ STRÁNSKY, ref. 15, s. 152.

¹⁹ KOLLÁNYI, ref. 13, s. 81.

²⁰ KOLLÁNYI, ref. 13, s. 83.

²¹ KNAUZ, ref. 12, s. 244; BALICS, ref. 12, s. 420.

(part. 3, tit. 29, 30), ktoré ustanovilo pravidlá testamentárneho odkazovania šľachty ale aj poddaných. Naopak, pravidlá odkazovania duchovných osôb stanovili diecézne synody a mnohé listiny kráľovských slobôd, ktoré boli udeľované konkrétnym osobám a inštitúciám. Ostrihomská provinčná synoda zorganizovaná arcibiskupom Hypolitom pod záštitou kráľa Vladislava II. v roku 1493 prikazovala rázne vystúpiť proti každému, kto by zabránil vykonaniu posledných vôľ cirkevných osôb. Konštatovala, že každý, kto vystúpi proti všetkému, čo bolo odkázané „na zbožné ciele pre spásu duše, útechu hriešnikov, pre chudobných cirkvi a pre hostí“, a bude brániť vykonaniu zbožných odkazov alebo bude zdržiavať ich vyplatenie, mal byť exkomunikovaný.²² Prečo synoda tak rázne obhajovala testamenty? Cieľom závetov duchovenstva mala byť podpora pestrých a rozmanitých cirkevných ustanovizní (chudobincov, sirotincov, špitálov, kláštorov), podpora bohoslužieb (zádušných omší, omší, tridsiatnikov, oltárnic-tiev), pomoc pre vdovy a siroty v ich trápení a nakoniec posila rôznych foriem kresťanského života a vzdelanosti (štúdií, pútnictva, bratstiev atď.). Práve biskupi, ktorí často spravovali niekoľko benefícií súčasne, mali najväčšiu hospodársku a finančnú silu rozvíjať pestrosť spomínaných aktivít.

Testamenty biskupov, dary pre oltárnych bratov

Samotní biskupi zostavovali testamenty, aktívne využívali slobodu testamentárneho práva. Hlavným zámerom ich snahy bola ochrana cirkevného majetku. Tak ako iní duchovní, aj oni v posledných odkazoch pamätali hlavne na oltárnych bratov a nástupcov v ich cirkevných úradoch. Každý z nich tak učinil v rámci svojich možností. Biskup obdarovával spolubiskupov; prepošt kapitulu – svoju alebo susednú; archidiakon a kanonik odkazovali členom svojej kapituly – konkanonikom; dekan podporil správcov podriadených farností. Činilo sa tak i v opačnom smere, duchovní mysleli nielen na svojich kolegov, ale tiež na svojich nadriadených. Kanonik a prepošt pamätali na diecézneho biskupa, člen kapituly na prepošta, správca farnosti na dekana. V ranom novoveku sa vytvoril právny úzus, že biskup sa tiež zavďačoval panovníkovi, čo sme už spomínali. Obdarúvali sa teda navzájom duchovní susediaci na hierarchicko-sviatostnom rebríčku – tak seberovní, ako i podriadení a nadriadení. Pri nižšom duchovenstve to bolo podobné, farár zanechával kaplánom, oltárnikom a ďalším oltárnym spolubratom, kaplán a oltárnik odkazovali svojmu farárovi, princípálovi.

V najstaršom období spisovali uhorskí biskupi poslednú vôľu z dôvodu určenia miesta posledného odpočinku, teda kvôli „istote pohrebu“. Prvé testamentárne odkazy neboli teda pre uhorský stredovek typické.

Najstarší doklad o testamente duchovnej osoby, konkrétne biskupa, je závet ostrihomskeho arcibiskupa Martýria (1150 – 1158). Z neskorších dokumentov vieme, že v poslednom roku života (1158) zostavil poslednú vôľu, v ktorej si želal byť pochovaný v ostrihomskej bazilike pod oltárom Panny Márie, čo sa aj stalo.²³

²² PÉTERFFY, ref. 9, s. 215.

²³ „Corpus, ut ipse ultima voluntate petit, an Basilica Strigon. sub ara virginis Matris, quam nuper posuerat, est tumulatum.“ Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. Tomus primus: ab a. 979 ad a. 1273. Ed. Ferdinandus Knauz. Strigonii: Typis descripsit Aegydius Horák, 1874, č. 85, s. 112-113.

Jeho prípad dokladal, že pre testamenty z 12. a 13. storočia v Uhorsku bolo charakteristické vyjadrenie umiestnenia telesného hrobu.

Taktiež päťkostolský biskup Bartolomej Brancion z Burgundska (1219 – 1251), známy ako jeden zo zakladateľov rehole pavlínov, si v roku 1234 vybral miesto večného odpočinku. V závete požiadal opáta a konvent benediktínov v Cluny, aby po smrti pochovali jeho telo vo svojom kláštore, veď tam odpočívalo i telo jeho otca.²⁴ Tento dokument je tiež dôkazom významu a obľúbenosti burgundského kláštora v celoeurópskom priestore. Podotýkame, že biskup Bartolomej veľa cestoval, na sklonku života navštívil Assisi a Paríž, nakoniec zomrel v cudzine.²⁵

Testament iného druhu než predošlé dva predstavovala zmienka o poslednej vôli vacovského biskupa Boleslava (1186 – 1215) z roku 1190, ktorá sa nám zachovala len sekundárne. V konfirmačnej listine Bela III. vydanej okolo roku 1190 bola stanovená fundácia premonštrátskeho kláštora v Lelese, ktorá bola potvrdením testamentárnej základiny Boleslava. Boleslav bol synovcom kráľa Bela III.²⁶ a možno predpokladať, že zmienené majetky dostal práve od neho s cieľom usadiť premonštrátov alebo pre vlastnú potrebu. Hoci najstaršie zakladacie listiny, tak testament biskupa Boleslava, ako i listina kráľa Bela III. a Imricha I., sa nezachovali,²⁷ zachovali sa spomenuté vo sfaľšovanej konfirmácii Ondreja II. z roku 1214.²⁸ Kráľ Ondrej pre spásu duše svojej manželky Gertrúdy potvrdil premonštrátskemu prepoštvu v Lelese donáciu všetkých statkov získaných od nebohého Boleslava. Vacovského biskupa Boleslava tak možno považovať za zakladateľa tohto zemplínskeho prepoštva.²⁹ Bol typickým predstaviteľom cirkevného služobníka, ktorý sa pred smrťou zbavil všetkého svojho majetku a daroval ho jedinému kláštoru za spásu svojej duše, čiže na neustále modlitby k Bohu a slúženie zádušných omší. Jeho poslednú vôľu potvrdil samotný uhorský panovník, konkrétne Belo III.³⁰

Postupom času sa testamenty biskupov stali zaužívanou praxou, nie však vo forme odkázania celého majetku jednej cirkevnej inštitúcii (napr. kláštoru, kapitule); dedičstvo testátori starostlivo rozdeľovali do úžitku viacerým cirkevným alebo svetským osobám. Dedičia si k tomu často vyžadovali kráľovskú alebo notársku konfirmáciu, aby ich podiel nebol spochybniteľný. Časť majetku biskupi

²⁴ „(...) volumus et ipsis concedimus, ut anima divinitus vocata, de corpore egressa, ipsum corpus nostrum in eodem sacratissimo Cluniacensi monasterio, in quo etiam Genitoris nostri corpus quiescit, sepulturae tradatur et ibidem incommutabiliter nostrae ultimae voluntatis ultimam eligimus sepulturam.“ Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Ed. Georgius Fejér. Buda: Typis typogr. Regiae universitatis Ungaricae, 1829, III/ 2, s. 417.

²⁵ KOSZTA, László. A pécsi püspökök a 14. század közepéig. Pécs: Fény Kft., 2009, s. 74-77.

²⁶ MAŤOVČÍK, Peter. Dejiny leleského konventu do roku 1355. Diplomová práca na FF UK Bratislava, 1991, s. 27-29.

²⁷ Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I. Ed. Richard Marsina. Bratislava: Sumptibus Academiae Scientiarum Slovacae, 1970, č. 101, s. 94.

²⁸ Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I, ref. 28, č. 190, s. 144-150.

²⁹ CHOBOT, Ferenc. A Váczi Egyházmegye történeti névtára. Második rész: A papság éleadatai. Vácon: Dercsényi Dezső vállalata Pestvidéki Nyomda, 1917, s. 463-464.

³⁰ ÉRSZEGI, Géza. A leleszi monostor alapítóleveléről (1214). In Szabolcs-Szatmár-Beregi levéltári évkönyv 16. Nyíregyháza: Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, 2003, s. 15.

odkazovali aj rodinným príslušníkom, avšak nikdy nie väčšiu časť. Spravidla ukrajovali zo svojho patrimonialného dedičstva a nie z cirkevného benefícia.

V 13. storočí sa teda testamentárne odkazy rozvetvovali do šírky a dosahovali značnú pestrosť, čo sa dialo hlavne za vlády Bela IV. (1235 – 1270). Tento panovník bol citlivý voči prevodu majetku na cirkevné osoby, lebo tak nenávratne ubúdalo z kráľovského domínia. Testamentárna prax si zväčša vyžadovala kráľovskú konfirmáciu vtedy, keď sa odkazoval cirkvi predmet niekdajšej kráľovskej donácie. Veľkovaradínsky biskup Zosimas urobil v rokoch 1264 a 1265 dve testamentárne opatrenia. Keď sa nachádzal v Ostrihome, ťažko ochorel a pre prípad smrti urobil dispozíciu o všetkom svojom majetku.³¹ Svoje materiálne dobro nadobudol bez kráľovských donácií, sčasti ho zdedil, sčasti si ho zaobstaral za peniaze rôzneho druhu, ale napriek tomu si vyžiadal potvrdenie o jeho pôvode. Doklad získal od kráľa Bela IV. V závete potom odkázal svoju zem Berey v komitáte Šuňog Ostrihomskej kapitule, a to spolu s dvoma sluhami, vinicami, lesmi, lúkami, domami a všetkými príslušenstvami. Hovoril, že pokiaľ ešte žije, je dočasným užívateľom on, ale po jeho smrti sa všetky práva neodvolateľne presunú na kapitolu. Kapitula bola povinná ako úhradu za spásu jeho duše slúžiť každý týždeň zádušnú omšu. Biskup chcel, aby sa všetky príjmy zo spomínaného pozemkového vlastníctva rozdelili medzi kanonikov, ktorí sa modlili kanonické hodinky – tak v Ostrihome, ako aj v Trnave.³² Testament biskupa Zosima bol teda typickým novým pohľadom na význam testamentu; na rozdiel od starších závetov sa jeho hlavným účelom stala spása duše. Nebolo už dôležité miesto hrobu, založenie kláštora, ale obety, ktoré pozostali priniesli za dušu testátora. Túto vlastnosť si záveti udržali až do novoveku – do reformácie. U susedov sa dialo obdobne, známe sú posledné vôle olomouckých arcibiskupov Roberta a Bruna z rokov 1240 a 1267, ktoré pamätali na slávenie pompézneho výročia, na čo obaja vyčlenili veľké sumy peňazí.³³

V dôsledku negatívnych výpadov proti cirkevnému majetku v 14. storočí, čo sme už spomínali, sa biskupi hromadne obracali na pápežov, aby si vyprosovali konfirmáciu testamentárnych slobôd.³⁴ To ešte zosilnelo v 15. storočí, keď boli už kráľovské garancie nedostatočné, a preto si žiadali záruky pápežských listín. Zo sťažovateľov spomenieme napr. sedmohradského biskupa Dominika z Rimavskej Seče (1357), veľkovaradínskych biskupov Demetera Meszesiho (1357) a Andreja Scolariho (1418) a päťkostolského Henricha z rodu Alben (1428).³⁵ Pápežské súhlasné odobrenia im bývali väčšinou poskytnuté. Nie je však prekvapujúce, že testamentov biskupov zo 14. a 15. storočia poznáme iba veľmi málo. Hlavnou príčinou absencie závetov sa stala beznádej, lebo „právo koristi“ zabraňovalo slobodnému vykonaniu posmrtných nariadení. V archívoch sú uchované záveti veľkovaradínskych biskupov Andreja Scolariho z roku 1426 a Valentína Farkaša z roku 1495, tiež záhrebského biskupa Jána z roku 1432. Títo

³¹ KOLLÁNYI, ref. 13, s. 63-64.

³² Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I, ref. 23, s. 526-527, 503-504, 502-503, č. 686, 656, 655.

³³ Závěť olomouckého biskupa Bruna z r. 1267. Přípr. Karel Jiřík. Lat. prepis a edičná pozn. Jindřich Šebánek. Ostrava: Městský archiv [1968], s. 24, 30 a iné.

³⁴ KOLLÁNYI, ref. 13, s. 83-84.

³⁵ KOLLÁNYI, ref. 13, s. 83-85.

preláti testamentárne rozdelili majetok podľa rovnakých pravidiel, teda v prvom rade cirkevným inštitúciám, v druhom rade svojim príbuzným, ale s trvalou pamäťou na spásu svojej duše.

Veľkoveľhradský biskup Andrej Scolari (1410 – 1426) urobil štyri dni pred smrťou zo svojho brata Pipa z Ozore hlavného dediča rodových majetkov. Na základe závetu zo 14. januára 1426, s odvolaním sa na bulu pápeža Martina V., v ktorej potvrdil a povýšil slobodu testamentárneho práva duchovenstva, Pipa zdedil jeho dom a majetok v blízkosti Florencie. Pribudla mu však povinnosť, aby na panstve Santa Maria degli Angeli postavil mužský kláštor, kostol a kaplnku, lebo musel pamätať i na kamaldulských mníchov-pustovníkov. Okrem toho ustanovil biskup Andrej viaceré odkazov za svoju duchovnú spásu a spásu svojich rodičov, obdaroval rehole, niekoľko kostolov a podobne. Značnú časť odkazov tvorili aj dary príbuzným. Závet potvrdil Žigmund ako rímsky cisár až po smrti biskupa na žiadosť hlavných dedičov v ďalšom roku 1427.³⁶ O panstve rodu Scolariovcov vo Florencii a o ich úzkych obchodných a kultúrnych vzťahoch s Uhorskom bližšie vypovedal i závet Mateja Scolariho z 24. januára 1423.³⁷

Testament záhrebského biskupa Jána (1420 – 1433) z rodu Alben z roku 1432 je ukázkovým príkladom poslednej vôle vysokého cirkevného hodnostára z 15. storočia.³⁸ Viacerým inštitúciám alebo osobám rozdelil veľké sumy peňazí, početný cirkevný alebo otcovský majetok a veľa hnutelných vecí. Pochovaný chcel byť pred hlavným oltárom v chóre katedrály (*Sepeliri volo Zagrabiae in Cathedrali ante summum altare in choro*). Štedro obdaroval i Katedrálu sv. Petra v Päťkostolí, kapituly v Záhrebe a Čázme. Na stavbu katedrály pamätal neuveriteľnou sumou tisícpäťsto zlatých, no nezabudol ani na výstavby ďalších kostolov (Dubrava v Chorvátsku, Vesprím, Čázma) a na budovanie niekoľkých kláštorov. Nezanedbateľne pomohol kláštorom františkánov, pavlínov, dominikánov, antonitov a niektorým miestnym hospicom. Do odkazov zahrnul i viaceré oltáre, slúženie zádušných omší, nevynechal uhorského kráľa Žigmunda. Nezabudol ani na svojho nástupcu v biskupskom úrade, na príbuzných a ďalších ľudí.

V testamente rozdával po stovkách zlatých, čo svedčilo o výbornom majetkovom zabezpečení záhrebského biskupstva. A všetko, čo zostalo z jeho dedičstva po vyplnení predpísaných odkazov, porúčal rozdeliť ako almužnu medzi chudobných. Za svedkov poslednej vôle si zvolil troch kanonikov, žiaden z nich nebol biskupom. Medzi tromi exekútormi testamentu napokon bol jeden biskup, ale bol to jeho rodný brat Henrich, vtedajší biskup v Päťkostolí (+1445). Otcom

³⁶ WENZEL, Gusztáv (ed.). Ozorai Pipó történetéhez. Negyedik és befejező közlemény. In Történelmi Társaság, 1884, s. 618-620, č. 78; Pulszky Ferencnek ötvenéves írói működése jubileumára 1834 – 1884. Eds. Karoly Torma, Imre Henszlmann, Jenő Nyáry. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Archaeologiai Bizottság, 1884, s. 121. Stručne uviedol aj KOLLÁNYI, ref. 13, s. 90. Celá testamentárna kauza je najnovšie podrobne spracovaná in NÉMETH PAPO, Gizella – PAPO, Adriano. Ozorai Pipó: A győzelmes törökverő és a reneszánsz előfutára. Budapest: Nemzetközi Magyarástudományi Társaság, 2017, s. 140-143.

³⁷ S citovaním archívnych fondov vo Florencii a Budapešti uvádza TÓTH, Norbert C. (ed.) Zsigmondkori oklevéltár X. Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 43. Budapest: Magyar Országos Levéltár, 2007, č. 80, s. 52, rok 1423.

³⁸ Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Ed. Georgius Fejér. Buda: Typis typogr. Regiae universitatis Hungaricae, 1843, X/7, s. 436-439, č. 177. KOLLÁNYI, ref. 13, s. 88-90.

oboch bratov bol totiž Rudolf z rodu Alben.³⁹ Druhým exekútorom testamentu sa stal kantor Záhrebskej kapituly Ján a tretím kapitán hradu Kalnik Henrich de Plomberg.⁴⁰ Záhrebským biskupom bol už predtým v rokoch 1397 – 1406 aj otcov brat Eberhard Albeni.

Veľkoveľkvaradínsky biskup Valentín Farkaš (1490 – 1495) v testamente z roku 1495 hojne obdaroval svoje biskupstvo a kapitolu. Zabezpečil im, aby zdedili statky zvané Lőrincz, Veresehyház a Szada, ktoré dostal ako odmenu za služby od kráľa Vladislava v Peštianskej stolici, ďalej zdedili jeho knižnicu s 203 zväzkami a taktiež za tristo zlatých zakúpený strieborný relikviár. Určil im ale podmienku, že nástupcovia na veľkoveľkvaradínskom biskupskom stolci a kapitolu v tamojšej kaplnke, kde bude jeho telo po smrti odpočívať, odslúžia denne omšu za spásu jeho duše. Ak by ďalšie ním zanechané materiálne dobrá nestačili na uspokojenie všetkých veriteľov, nech členovia katedrálnej kapituly, ktorá mala vlastniť spomínaný relikviár, zaplatia tristo zlatých exekútorom testamentu na tento účel.⁴¹

V období raného novoveku (od 16. storočia) sa stretávame s prípadmi, keď cieľom biskupských testamentov bolo vytvorenie jednej či viacerých „zbožných“ základín na konkrétne ciele. Väčšie finančné prostriedky poukázali nerozdielne a z ich výnosov (úrokov) sa mali naplňovať prospešné ciele na desiatky rokov. A aká bola pohnútkou takéhoto činu? Činiť dobro čo najdlhšie po svojej smrti a naplňovať tak sociálne a charitatívne poslanie cirkvi.

Z biskupských testamentov zo začiatku 16. storočia nad všetkými vynikalo posledné zúčtovanie ostrihomského arcibiskupa a kardinála Tomáša Bakóca (1497 – 1521), ktoré dobre poznáme i z početnej literatúry.⁴² V roku 1520 ho v Bratislave konfirmoval aj kráľ Ľudovít II. Jagelovský, ktorému kardinál zanechal väčšiu sumu peňazí.⁴³ Obsahoval viaceré odkazy i bratom biskupom.

Ak to zhrnieme, v najstaršom období zostavovania testamentov v Uhorsku biskupi v 12. a 13. storočí týmto spôsobom určovali miesto svojho posledného odpočinku a uhradili pohrebné trovy, resp. na ich základe fundovali nejaký kláštor či konvent. Od konca 13. storočia, keď boli cirkevné majetky ohrozované svojvôľou niektorých oligarchov, testamentárne odkazy košateli a rozvetvovali sa. Široký kolektív zainteresovaných mal zabezpečiť ich lepšiu vykonateľnosť. Na sklonku stredoveku, najmä v 15. storočí, naplno zabezpečovali chod cirkevného sektora a charitatívnej činnosti. Vzrástlo podporovanie zádušných omší a posmrtných modlitieb. V období novoveku (od 16. storočia) arcibiskupi a biskupi závetmi

³⁹ WERTNER, Mór. Alben (Egy címerrajzzal). In Turul 1910, č. 4, s. 173-178.

⁴⁰ „Executores nominat Fratrem suum Henricum, Episcopum Quinque Ecclesiensem, Joannem Cantorem et Canonicum Zagradiensem, Henricum de Plomberg Capitaneum de Kemlek.“ Codex diplomaticus Hungariae X/7, ref. 38, s. 436-439, č. 177.

⁴¹ BUNYITAY, Vincze. A váradi püspökség története 1. A váradi püspökök a püspökség alapításától 1566 évig. Nagyvárad: Franklin-Társulat, 1883, s. 330; KERESZTURY, Josephus Aloysius. Compendiaria descriptio foundationis ac Vicissitudinum episcopatus, et capituli M. Varadinensis I. Magno Varadini: Maramarosiens, 1806, s. 257; KOLLÁNYI, ref. 13, s. 90-91.

⁴² SZÁNTÓFY, Antal. Bakacs Tamás végrendelete. In Magyar Sion VII, 1869, s. 522-531 (edícia viacerých s testamentom súvisiacich listín). Zmienku uvádzajú: Memoria Basilicae Strigoniensis, anno 1856. die 31. Augusti consecratae. Pestini: [Typis Beimel et Kozma], 1856, s. 137; KOLLÁNYI, ref. 13, s. 98-100 a iní.

⁴³ SZÁNTÓFY, ref. 42, s. 528-531.

zakladali zbožné základiny, čo bolo typické, a prostredníctvom nich šíрили blahú pamäť o sebe počas dlhých desaťročí. Začali podporovať i vzdelávanie mladých ľudí, hlavne budúcich kňazov.

Biskupi ako konfirmátori, exekútori a svedkovia testamentov duchovenstva

Potvrďovanie testamentov kanonikov bolo vecou cirkevných prelátov, najmä biskupov, prepoštov či archidiakonov príslušnej kapituly. Ak by oni nemali dostatočnú moc ich poslednú vôľu presadiť, musel by tak urobiť sám panovník. Sloboda zostavovania závetov duchovenstva bola neodňateľným právom, ak pri ich koncipovaní postupovali v zmysle kánonov a výsledok položili na oltár. „Otvoril“ sa po pochovaní nebožtíka a nikto nemal toto sväté právo spochybňovať. Navyše ak testament rozširoval dobro cirkvi, priečiť sa mu bolo hriechom.

Z obdobia stredoveku nemáme v Uhorsku veľa zachovaných závetov, v ktorých by biskupi vystupovali ako konfirmátori, exekútori či svedkovia. Išlo iba o jednotlivé prípady. Ostrihomský arcibiskup nebol spomenutý ani v závete spišského prepošta Mutimíra z roku 1273. Je to najstarší známy testament spišského prepošta a predstavuje cenný doklad k viacerým stránkam života kléru v 13. storočí. Kto garantoval jeho vykonanie, ak nie arcibiskup? To môžeme využiť iba z početných odkazov, na ktoré bol členený. Keďže Mutimír myslel na spásu svojej duše, Kostolu sv. Martina v Spišskom Podhradí daroval všetky svoje knihy, dva kalichy, kríž a iné veci. Okrem toho tomuto hlavnému kostolu na Spiši zanechal cenné rúcho (*kappa*), za cenu ktorého mali k nemu pristávať druhú vežu. Kaplnke Panny Márie odkázal sto oviec, štyri kone, vinicu a misál. Ďalej zanechal mlyn, štyri kravy, sedem oviec a tridsať ošípaných. Myslel aj na Kaplnku sv. Ondreja, ktorej poručil dve kravy a sedem oviec. Z posledných odkazov spomenieme štedré dary kaplánovi Kaplnky Panny Márie, Kaplnky sv. Andreja, kňazom u sv. Martina, sluhovi Jánovi s rodinou, zvonárovi, kastelánovi Spišského hradu atď. V poslednom zúčtovaní prepošt Mutimír opísal svoje majetky na Spiši.⁴⁴ Početné odkazy rôznym kostolom, kaplnkám, kanonikom a bratom kňazom zaručovali „kolektívne“ garantovanie naplnenia poslednej vôle. Ostrihom bol ďaleko a domáce duchovenstvo poskytovalo dostatočnú záruku, stačilo, keď každý ochraňoval svoje nároky či záujmy.

Podobné konštatovanie platilo taktiež o druhom ukázkovom dokumente, testamente vysokého cirkevného hodnostára z 13. storočia. Išlo o testament ostrihomského prepošta Ladislava z 23. marca 1277, ktorý sa tiež zachoval v plnom znení. Bol členený početnými odkazmi a predstavoval model tohto typu dokumentu. Riešil obe stránky končiaceho sa života prepošta, súkromnú i verejnú časť. Majetky poručil kapitule, kostolom a osobám – bratislavskému a svätotomášskemu prepoštovi, archidiakonom, kanonikom, dominikánom, františkánom, mníškam,

⁴⁴ Archivum privatum Capituli Scepusiensis, capsula XII,1,1. Eds.: Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. Tomus secundus: ab a. 1273 ad a. 1321. Ed. Ferdinandus Knauz. Strigonii: Typis descripsit Gustavus Buzárovits, 1882, s. 27-28; HRADSKÝ, Josephus. Initia progressus ac praesens status capituli ad Sanctum Martinum e. c. de Monte Scepusio olim collegiati sub iurisdiktionem archiepiscopi Strigoniensis, nunc vero cathedralis sub proprio episcopo Scepusiensi constituti. Szepesváralja: Typis Dionysii Buzás, 1901, s. 299-302; KOLLÁNYI, ref. 13, s. 64-66 (to je opis testamentu, nie edícia).

chudobným, príbuzným, služobníctvu. Zanechal polia, dom, knihy, sudy vína, oblečenie, rôzne predmety, drahokam, peniaze, no i dlhy a iné veci. Počítal hlavne s darmi na spásu svojej duše (zádušné omše) – a čo je nové, na almužny. Išlo o jeden z prvých dokladov poskytovania almužien v uhorských listinných prameňoch. Presná suma odkázaná na charitu síce nebola uvedená, lebo chudobným sa malo rozdeliť to, čo nebolo odkázané na iné ciele a zvýšilo, no i tak prepošt na núdznych nezabudol.⁴⁵ Kto zaručil vykonanie testamentu, ak nie arcibiskup? Aj v tomto prípade mali zabezpečiť spoľahlivé naplnenie poslednej vôle samotní cirkevní hodnostári a inštitúcie, ktorým boli hojné materiálne odkazy určené.

Situácia s vykonateľnosťou posledných vôlí sa v prvej polovici 14. storočia vplyvom nepriaznivej spoločenskej situácie výrazne zhoršila. Aby mali testamenty duchovných silu byť naplnené, potrebovali konkrétnych ochrancov. Stal sa ním ostrihomský arcibiskup a župan Tomáš, ktorý v listine z roku 1312 vymáhal, „aby dobro zomrelých kňazov nepadlo do rúk laikov a aby veci odkázané v testamente pre útechu duše neboli odňaté do rúk laikov“⁴⁶. Potom Tomáš vyhlásil, že do rúk laikov môžu pripadnúť len „odkazy na stavbu kostolov“, čím ale myslel na prácu laikov na stavbách sakrálnych objektov.⁴⁷ Tomášovu vôľu v celom znení konfirmoval aj jeho nástupca, arcibiskup Boleslav, v roku 1322.

Z októbra roku 1301 (na oktávu sv. Michala archanjela) pochádzala konfirmácia testamentu sedmohradského archidiakona a kanonika Kiliána od sedmohradského biskupa Petra. Kilián po smrti zanechal časť svojej zeme v Nadlaku pre Sedmohradskú kapitolu. Biskup skonštatoval, že nič nebránilo tomu, aby ľudia zostavovali svoju poslednú vôľu, ak ju slobodne prejavili, a to aj cirkevní hodnostári.⁴⁸ Preto, kým ešte žil, poprosil kanonik biskupa Petra o potvrdenie platnosti testamentu.⁴⁹

Je zrejmé, že prepošti pamätali i na majetky kapitúl, hoci v tom čase boli obe inštitúcie, prepoštvá a kapituly, majetkovo od seba oddelené. Práve testamenty urobili v majetkovej situácii nejasno, lebo preradovali medzi nimi niekedy veľmi dôležité zložky vlastníctva. Dňa 12. marca 1390 zostavili spišský prepošt Mikuláš a Spišská kapitula dohodu, ktorá bola konfirmovaná ostrihomským arcibiskupom Jánom. Zachovala sa nám v prepise jasovského konventu z roku

⁴⁵ Monumenta Ecclesiae Strigoniensis II, ref. 44, s. 71-73.

⁴⁶ „Item ne bona decedentium Sacerdotum per laicales manus, seu potentias saeculares contra ultimam voluntatem eorum distrahantur, & ne ad res legatas vobis in testamento pro remedio animarum admittantur manus laicorum.“ WAGNER, Carolus (ed.). *Analecta Scepussii sacri et profani I*. Viennae: typis Joan. Thomae de Trattner, 1773, s. 310.

⁴⁷ „Item, ne laici ad res legatas in testamento pro remedio animarum, manus admittant, exceptis legatis ad fabricam Ecclesiae, sub excommunicationis sententia inhibemus.“ WAGNER, ref. 46, s. 310-311.

⁴⁸ „Cum nihil in tantum debeat hominibus, quam vt vltimae voluntatis liber sit stilus, et ea, quae in vltima voluntate, seu testamento constiterint legitime ordinata, ad tuitionem et executionem pontificalis officii debeant secundum regulam ecclesiasticam pertinere.“ *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Ed. Georgius Fejér. Budae: Typis typogr. Regiae universitatis Ungaricae, 1832, VIII/1, s. 70-71, č. 11.

⁴⁹ „... ipso Magistro Kiliano instanter nos petente, vt ordinationem suam huiusmodi, quam fecit inter viuos, ratificare, et ad perpetuam rei memoriam nostris dignaremur litteris confirmare.“ *Codex diplomaticus Hungariae VIII/1*, ref. 48, s. 70-71, č. 11.

1419 v súkromnom archíve Spišskej kapituly. Spišský prepoš Mikuláš poskytol kanonikom možnosť voľného testamentárneho odkazovania a určil, aby príjem kanonikov zomrelých bez testamentu pripadol kapitule. Kapitula, naopak, poskytla prepoštovi polovicu Jablonova a desiatky zo Starej Ľubovne a Podolínce.⁵⁰ Dohoda teda posilnila majetkové postavenie kapituly, zároveň odškodnila prepošstvo a na druhej strane zbožné testamentárne želania kanonikov zostali chránené aj vo vnútri kapituly. Preto bolo vo vlastnom záujme každého kanonika zostaviť poslednú vôľu, lebo inak celé ich materiálne dobro pripadlo ako odúmrtí Spišskej kapitule.

Zo dňa 3. júna 1532 pochádzal testament trnavského farára Alexandra Alberta, ktorý bol farárom v rokoch 1519 – 1535.⁵¹ Albertov testament po smrti konfirmoval na žiadosť richtára a prísazných mesta Trnavy vo farskej budove ostrihomský arcibiskup Pavol z Várady. K testamentu Alberta pripojili i široký zoznam vykonaných odkazov tak, ako ich uskutočňovali po jeho smrti, takže celý spis obsahoval štrnásť rukopisných strán. Ak zhodnotíme charakter zachovanej poslednej vôle, ničím nevybočovala zo zaužívaných zvykov zo začiatku 16. storočia. Všimneme si však to, že výnosnosť trnavského farského benefícia bola zjavná, o materiálne hodnoty a cenné predmety nebola núdza. No nezabúdajme na to, čo bolo v tejto dobe charakteristické – chýbala tam finančná hotovosť, preto bola veľká časť majetku pretavená do dlhov. Spolu šesťnásť ľudí dlhovalo trnavskému farárovi Albertovi 574 zlatých, z toho cisársky generál Katzianer 400 zlatých.⁵²

Odkazy vyššieho duchovenstva biskupom

Odkazmi sa hmýriaci testament magistra Tomáša, bratislavského kanonika a farára v Podunajských Biskupiciach (plebanus de Pyspuky), pochádzal z 26. júla 1343.⁵³ Tomášova vôľa sa skladala z desiatok odkazov, ktoré boli adresované od ostrihomského arcibiskupa cez kanonikov, farárov, svetskú nobilitu až po jeho príbuzných a služobníctvo. Odkázal im rôznyi majetok, oblečenie, peniaze, knihy, dobytok, pšenicu, posteľ a ďalšie veci. Ostrihomskému arcibiskupovi venoval nespresnenú sumu peňazí zo Stupavy, Bohdanoviec nad Trnavou a z iných obcí.⁵⁴ Ako dobrodinca ho prosil, aby vzal pod svoju ochranu pozosta-

⁵⁰ Archivum privatum Capituli Scepusiensis, inv. č. 150; literatúra: WAGNER, Carolus (ed.). *Analecta Scepusii sacri et profani III*. Viennae: typis Joan. Thomae de Trattner, 1778, s. 40 (výňatok); PIRHALLA, Márton. *A szepesi prépostság vázlatos története kezdetétől a püspökség felállításáig*. Lőcse: Szepesmegyei Történelmi Társulat, 1899, s. 62-63; HRADSZKY, ref. 44, s. 47-48; FEŇAROVÁ, Magda. *Spišské prepošstvo: stredoveké listiny, 1248 – 1526*. Inventár. Bratislava: Slovenská archívna správa, 1964, s. 55, č. 150.

⁵¹ ZELLIGER, Aloysius. *Pantheon Tyrnaviense, bibliographicam continens recensionem operum typis Tyrnaviensibus a a. 1578 – 1930 editorum, iconibus nonnullis illustratum*. Tyrnaviae: Soc. S. Adalberti, 1931, s. IX; KOLLÁR, Radovan. *Fara sv. Mikuláša v Trnave do roku 1543*. Diplomová práca na Filozofickej fakulte UK, 1994, s. 53.

⁵² Štátny archív v Trnave, f. Magistrát mesta Trnavy 1511 – 1576, kartón č. 1, zn. 3-1-17.

⁵³ *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. Tomus tertius: ab a. 1321 ad a. 1349*. Ed. Crescens L. Dedek. Strigonii: Gustavus Buzárovits, 1924, s. 506, č. 670.

⁵⁴ „Item in Zumpa et Bagdanch, ac aliis villis, iuxta decimas domino archiepiscopo de pecunia mea prius persolutus, lego eidem domino archiepiscopo domino meo exigendas.“ *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis III*, ref. 53, s. 506-508, č. 670.

lých po ňom, všetkých „bratov a siroty“⁵⁵. Pochovaný chcel byť pod podlahou Kostola Panny Márie v Rábe (Győri).

Z testamentov bratislavských kanonikov v 16. storočí spomenieme testament Gašpara Romera z 3. januára 1517.⁵⁶ Ako kanonik a oltárnik od oltára svätých Juraja a Vojtecha mal v cirkevnej hierarchii svojich predstavených, na ktorých si nemohol dovoliť zabudnúť. V duchu starej bratislavskej tradície určil za exekútorov dvoch spolukanonikov a dvoch členov mestskej rady.⁵⁷ Pred smrťou oslovil i najvyššieho nadriadeného, ostrihomského arcibiskupa, kardinála Bakóca, na ktorého pamätal jedným sudom vína a prosil ho o garancie, aby, ako len mohol, svojou váhou obraňoval jeho poslednú vôľu. Romer takto diplomaticky cez dar prizval arcibiskupa ku konfirmácii testamentu, pretože sa už zdravotne necítil dobre a nemohol ho osobne navštíviť.⁵⁸ Ako sme sa dozvedeli zo zachovaného dokumentu, nakoniec ho potvrdil jeho vikár, bratislavský prepošt Imrich de Pápoc.⁵⁹

Ako príklad štruktúrovaného a naširoko rozvetveného testamentu veľmi dobre poslúži posledná vôľa Briccia, dekana a farára zo Siksavý (dnes Szikszó v Maďarsku), ktorú zostavil 4. septembra 1517.⁶⁰ V zriadení cirkevnej hierarchie sa plne zosobnil, lebo v odkazoch bral ohľad tak na vyššie postavených hodnostárov, napr. na archidiakona a kanonika v Jágri, ako i na sebe podriadených duchovných, farárov svojho dekanátu a na ďalších kňazov. Nezabudol ani na univerzálnu cirkev, na rehoľníkov v kláštoroch, na almužnu pre chudobných a pod. Osobu biskupa priamo v závete síce nespomínal, ale rátal s príspevkom na výstavbu biskupskej Katedrály apoštola sv. Jána, ktorej pomohol jednou veľkou striebornou čašou a dvoma sudmi vína strednej veľkosti.⁶¹ Takýmto spôsobom si uctil srdce diecézy, katedrálu v Jágri.

Odkazy nižšieho duchovenstva biskupom

Pri skúmaní zachovanej vzorky testamentov uhorského duchovenstva v stredoveku sme sa nestretli s príkladom toho, aby nejaký oltárnik, kaplán, farár alebo dekan pamätal vo svojej poslednej vôli priamo na diecézneho biskupa či arcibis-

⁵⁵ „Item rogo et supplico domino et benefactori meo archiepiscopo Strigoniensi, ut fratres et orphanos meos, sub proteccionem gracie sue recipere dignetur.“ Monumenta Ecclesiae Strigoniensis III, ref. 53, s. 506-508, č. 670.

⁵⁶ KNAUZ, Nándor (ed.). Balbi Jeromos II. Lajos király tanára. In Magyar Sion, 1866, roč. 4, č. 5, s. 331-337.

⁵⁷ NEMEŠ, Jaroslav. Testament bratislavského kanonika Gašpara Romera z roku 1517 a jeho ekonómia spásy. In Ružomberký historický zborník III. Ružomberok: Filozofická fakulta KU, 2009, s. 150-172, resp. s. 156.

⁵⁸ „Item reverendissimo domino cardinali Strigoniensi, pro tempore constituto, lego unum vass vini et suplico eidem, ut sua dominatio reverendissima dignetur, si necesse fuerit, hoc presens meum testamentum defendere, ratum, atque gratum habere.“ KNAUZ, ref. 56, s. 333.

⁵⁹ V listine z 12. februára 1517: „Nos Emericus de Papócz canonicus et vicarius foraneus Poseniensis hoc presens testamentum, ultimam voluntatem condam magistri Gasparis Romer similiter canonici Poseniensis in se continens, quatinus rite et legitime factum est, admittimus, ac pro aperto et publicato habere volumus, approbamus et confirmamus...“ KNAUZ, ref. 56, s. 337-338.

⁶⁰ KEMÉNY, Lajos. A reformáció Kassán: oklevéltárral. Kassa: Bernovits, 1891, s. 39-45.

⁶¹ „Item ad fabricam Johannis Agrie lego unum cyphum argenteum magnum et duo media vasa vini.“ KEMÉNY, ref. 60, s. 40.

kupa konkrétnym odkazom. Musíme preto skonštatovať, že každý z nich viac pamätal na svojho priameho nadriadeného v cirkevnej správe ako na biskupa. Ak hovoríme o hierarchickom modeli spravovania cirkvi, tento model bol v testamentoch nižšieho duchovenstva plne rešpektovaný. Okrem toho, že pravidelne odkazovali svojim nástupcom v úrade, odkazovali i nadriadeným, napr. kaplán svojmu farárovi, farár svojmu dekanovi a podobne, všetci pamätali milodarom na kostol, v ktorom za nich odriekali bohoslužby.

Nenašli sme ani jeden príklad toho, aby niekto z radov nižšieho duchovenstva spomínal v závete svojho biskupa či arcibiskupa. Neznamená to však, že episkopát nemohli podporovať inou formou. Stretli sme sa s príkladom odkazu na výstavbu biskupskej katedrály, čo sme spomínali vyššie. Celkovo ale môžeme tvrdiť, že v posledných vôľach nižších duchovných nebolo o biskupoch ani reči, neboli ani menovaní. Súviselo to aj s tým, že v stredovekom Uhorsku zväčša nejestvoval medzi diecéznym biskupom a miestnym farárom pravidelný a priamy osobný kontakt. Niet sa čomu diviť. Ak ostrihomskí arcibiskupi spravovali v 16. storočí zhruba deväťsto farností od Ostrihomu až po pohorie Branisko, pri vtedajšom spôsobe dopravy nejaký bližší vzťah medzi nimi ani nemohol vzniknúť. Samozrejme, nehľadiac na výnimky. Do úvahy tiež musíme vziať i faktor feudalizácie stredovekej cirkvi, keď ostrihomskí arcibiskupi alebo jágerskí biskupi boli zväčša urodzeného, „vysokého“ pôvodu, patrili k jedným z najväčších pozemkových vlastníkov v krajine. Ich pravidelným príjmom mohli konkurovať iba ak najvyššie postavení kráľovskí úradníci. Nižšie duchovenstvo sa v stredovekom Uhorsku, naopak, nezriedka ocitlo v stave hmotnej núdze. Biedu poznáme hlavne u rôznych cirkevných beneficiátov či oltárnikov v menších mestách, resp. u farárov v najmenších obciach v neúrodných oblastiach, neberúc do úvahy prírodné katastrofy (požiare, povodne, neúrodu, sucho), resp. vojny, rabovania, nepokoje atď. Situácia sa ešte citeľnejšie zhoršila v časoch tureckých nájazdov, keď sa nižší duchovní vo vojnu zmietaných oblastiach začali cítiť ohrození na živote.

Záver

Vo svojom príspevku sme sa venovali testamentom duchovných osôb v stredovekom Uhorsku vo vzťahu k biskupom a naopak. Tiež sme analyzovali testamenty biskupov a arcibiskupov. Oni ako najvyšší domáci cirkevní hodnostári boli garantmi a ochrancami testamentárneho práva klerikov, ich biskupská moc sa stala zárukou praktického výkonu tohto práva. Na vyšších stupňoch hierarchického rebríčka plnili úlohy svedkov, exekútorov či confirmátorov posledných vôľ. Sami boli adresátmi rôznych odkazov, materiálnych, finančných či duchovných, resp. takého odkazy aj oni vytvárali.

Najstarším testamentom biskupa v Uhorsku bol dokument ostrihomského arcibiskupa Martýria z roku 1158, hoci určoval iba miesto jeho posledného odpočinku. Zhruba od druhej polovice 13. storočia sa postupne zväčšovali a rozvetvovali, až nadobudli klasickú formu. Od začiatku 16. storočia košateli až do podoby tzv. nekonečných testamentov, ktorých rozsah dosahoval až niekoľko desiatok strán. V biskupských závetoch niektoré z odkazov smerovali aj

k spolubratom arcibiskupom či biskupom, no i k iným oltárnym bratom, prepoštom, kanonikom, do kláštorov a pod.

Práve vyššie duchovenstvo najviac a najčastejšie odkazovalo diecéznym biskupom, no tiež najviac využívalo ich služby. Biskupov prosili o svedectvo poslednej vôle, no najčastejšie o potvrdenie jej platnosti či prijatie ochrany nad jej vykonaním (konfirmáciu). Naopak, u nižšieho duchovenstva sme v oblasti praktického výkonu testamentárnej slobody nepreukázali nejaký bližší vzťah k diecéznym biskupom či arcibiskupom. Ich vzájomné odkazovanie si či využívanie biskupských služieb sme nezachytili.

Celkovo ale môžeme konštatovať, že pri výkone testamentárneho práva duchovenstva v stredovekom Uhorsku zastával episkopát nezastupiteľné miesto. Pozície biskupov rešpektovalo cirkevné i uhorské svetské právo, nehľadiac na výnimky a príkoria, s ktorými sa počas svojho pôsobenia biskupi stretávali.

Zoznam použitých prameňov a literatúry:

Archívy:

Archivum privatum Capituli Scepusiensis (Spišská Kapitula).
Magistrát mesta Trnavy 1511 – 1576 (Štátny archív v Trnave).

Edície:

- Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I. Ed. Richard Marsina. Bratislava: Sumptibus Academiae Scientiarum Slovacae, 1970.
- Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Ed. Georgius Fejér. Budae: Typis typogr. Regiae universitatis Ungaricae, 1829, III/ 2; 1832, VIII/1; 1843, X/7.
- FENÁROVÁ, Magda. Spišské prepošstvo: stredoveké listiny, 1248 – 1526. Inventár. Bratislava: Slovenská archívna správa, 1964.
- HRADSZKY, Josephus. Initia progressus ac praesens status capituli ad Sanctum Martinum e. c. de Monte Scepusio olim collegiati sub iurisdiktionem archiepiscopi Strigoniensis, nunc vero cathedralis sub proprio episcopo Scepusiensi constituti. Szepesváralja: Typis Dionysii Buzás, 1901.
- KEMÉNY, Lajos. A reformáció Kassán: oklevéltárral. Kassa: Bernovits, 1891.
- KERESZTURY, Josephus Aloysius. Compendiaria descriptio foundationis ac Vicissitudinum episcopatus, et capituli M. Varadinensis I. Magno Varadini: Maramarosiens, 1806.
- MÁRKUS, Dezső (ed.). Magyar Törvénytár. 1000 – 1526. évi törvényczikkek. Budapest: Franklin Társulat, 1899.
- Memoria Basilicae Strigoniensis, anno 1856. die 31. Augusti consecratae. Pestini: [Typis Beimel et Kozma], 1856.
- Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. Tomus primus: ab a. 979 ad a. 1273. Strigonii: Typis descripsit Aegydius Horák, 1874; Tomus secundus: ab a. 1273 ad a. 1321, 1882; Tomus tertius: ab a. 1321 ad a. 1349, 1924.
- PÉTERFFY, Carolus. Sacra Concilia Ecclesiae Romano-Catholicae in Regno Hungariae celebrata etc. Pars I. Viennae: Typis Kaliwodianis, 1742.
- Pulszky Ferencznek ötvenéves írói működése jubileumára 1834 – 1884. Eds. Karoly Torma, Imre Henszlmann, Jenő Nyáry. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Archaeologiai Bizottság, 1884.
- SZÁNTÓFY, Antal. Bakacs Tamás végrendelete. In Magyar Sion VII, 1869, s. 522 – 531.
- TÓTH, Norbert C. (ed.) Zsigmondkori oklevéltár X. Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 43. Budapest: Magyar Országos Levéltár, 2007.
- WAGNER, Carolus (ed.). Analecta Scepusii sacri et profani I. Viennae: typis Joan. Thomae de Trattner, 1773; III, 1778.
- Závěť olomouckého biskupa Bruna z r. 1267. Pripr. Karel Jiřík. Lat. prepis a edičná pozn. Jindřich Šebánek. Ostrava: Městský archiv, [1968].

Monografie a zborníky ako celok:

- BALICS, Lajos. A római katolikus egyház története Magyarországon. II. kötet. Budapest: Szent-István-Társulat, 1890.
- BUNYITAY, Vincze. A váradi püspökség története 1. A váradi püspökök a püspökség alapításától 1566 évig. Nagyvárad: Franklin-Társulat, 1883.
- CHOBOT, Ferenc. A Váczi Egyházmegye történeti névtára. Második rész: A papság életadatai. Váccon: Dercsényi Dezső vállalata Pestvidéki Nyomda, 1917.
- KOLLÁNYI, Ferencz. A magyar kath. alsópapság végrendelkezési joga, ennek története, jelenlegi állapota, és hagyatékok körül követendő eljárás. Esztergom: Buzárovits Gusztáv bizománya, 1890.
- KOLLÁNYI, Ferencz. A magyar kath. főpapság végrendelkezési jogának története. Budapest: Szent István társulat, 1896.
- KOLLÁR, Radovan. Fara sv. Mikuláša v Trnave do roku 1543. Diplomová práca na Filozofickej fakulte UK, 1994.
- KOSZTA, László. A pécsi püspökök a 14. század közepéig. Pécs: Fény Kft., 2009.
- MAŤOVČÍK, Peter. Dejiny leleského konventu do roku 1355. Diplomová práca na FF UK Bratislava, 1991.
- NÉMETH PAPO, Gizella – PAPO, Adriano. Ozorai Pipo: A győzelmes törökverő és a reneszánsz előfutára. Budapest: Nemzetközi Magyarástudományi Társaság, 2017.
- PIRHALLA, Márton. A szepesi prépostság vázlatos története kezdetétől a püspökség felállításáig. Lőcse: Szepesmegyei Történelmi Társulat, 1899.
- PRAŽÁK, Richard. Legendy a kroniky koruny uherské. Praha: Vyšehrad, 1988.
- STRÁNSKY, Albert. Dejiny nitrianskeho biskupstva od najstarších dób až do konca stredoveku. Nitra: Spolok sv. Vojtecha, 1933.
- ZELLIGER, Aloysius. Pantheon Tyrnaviense, bibliographicam continens recensionem operum typis Tyrnaviensibus a. 1578 – 1930 editorum, iconibus nonnullis illustratum. Tyrnaviae: Soc. S. Adalberti, 1931.

Štúdie a články v časopisoch a zborníkoch, kapitoly v kolektívnych monografiách:

- ÉRSZEGI, Géza. A leleszi monostor alapítóleveléről (1214). In Szabolcs-Szatmár-Bereg levéltári évkönyv 16. Nyíregyháza: Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, 2003, s. 13-28.
- HAMZA, Gábor. Svätostefanské zákony a Európa. In Historická revue, 1993, č. 10, s. 6-8.
- KNAUZ, Nándor (ed.). Balbi Jeromos II. Lajos király tanára. In Magyar Sion, 1866, roč. 4, č. 5, s. 331-337.
- KNAUZ, Nándor. Az egyházi javak. Magyar jog-történeti szempontból. In Magyar Sion, 1868, roč. 6, č. 4, s. 241-257.
- NEMEŠ, Jaroslav. Testament bratislavského kanonika Gašpara Romera z roku 1517 a jeho ekonomia spásy. In Ružomerský historický zborník III. Ružomberok: Filozofická fakulta KU, 2009, s. 150-172.
- WENZEL, Gusztáv (ed.). Ozorai Pipo történetéhez. Negyedik és befejező közlemény. In Történelmi Tár, 1884, s. 613-627.
- WERTNER, Mór. Alben (Egy címerrajzzal). In Turul 1910, č. 4, s. 173-178.

Počet slov: 7803

Počet znakov vrátane medzier: 55 644